

Karolina Zimna-Kawecka

Ewidencja zabytków architektury – kilka uwag i pytań w związku z nowelizacją Ustawy z dn. 23 VII 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Register of architecture monuments – a few comments and queries in connection with the amendment to the Act from 23.07.2003 concerning monument protection and care for monuments

5 czerwca 2010 r. weszła w życie nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹. Zmiany, które zaszyły, dotyczą w dużym stopniu ewidencji zabytków nieruchomych i warto im poświęcić kilka słów komentarza².

Przed wszystkim jednak poprzez nowelizację ustawy o ochronie zabytków (dalej: UOZ) poszerzono zakres jednej z form ochrony, określonej w art. 7 pkt 4. Dotychczas formy ochrony zabytku stanowiły: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego. Czwartą z nich były dotąd ustalenia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (dalej: mpzp)³. Nowelizacja poszerzyła tę ostatnią, dodając do art. 7 pkt 4 również decyzje „o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego”⁴. W związku z tym odpowiednim zmianom uległ art. 18 ust. 1 dotyczący uwzględniania ochrony i opieki nad zabytkami w koncepcji zagospodarowania przestrzennego oraz art. 19 ust. 1 wskazujący uwzględnianie poszczególnych rodzajów zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i mpzp. W art. 19 dodano ust. 1a dotyczący ww. „decyzji o ustaleniu...”, w którym uwzględnia się ochronę zabytków z gminnej ewidencji zabytków (dalej: gez)⁵.

Ewidencja zgodnie z ustawą ma stanowić podstawę do programów opieki nad zabytkami na szczeblu krajowym (krajowa ewidencja), wojewódzkim (województwa ewidencja zabytków – dalej: wez) i gminnym (gez). W art. 22 ust. 5 UOZ zdefiniowano na nowo zabytki, jakie powinny być ujęte w gminnej ewidencji. Należą do nich wg zapisu: obiekty rejestrowe, zabytki wez oraz „inne

On 5 June 2010 the amendment to the Act concerning monument protection and care for monuments¹ came into effect. The changes which were introduced largely concern the register of immovable monuments and are worth a few words of commentary².

First of all, however, by the amendment to the Monument Protection Act (further: MPA) the range of one of protection forms defined in art. 7 pt. 4 was expanded. So far among monument protection forms were: entry in the monument register, recognition of a monument of history, establishing a cultural park. The fourth form was decisions made in the local plan of spatial development (further: lpsd)³. The amendment expanded the last form, adding to art. 7 pt. 4 also decisions “about determining the location of investment of public purpose, decision about conditions of building development, decision about permission for realisation of road investments, decision about determining the location of a railway track or decision about permission for realization of an investment in the form of a public utility airport”⁴. Therefore, adequate changes were introduced into art. 18 sect. 1 concerning considering protection and care for monuments in the concept of spatial development and into art. 19 sect. 1 which suggested considering particular kinds of monuments in the study of conditions and directions for spatial development and lpsd in the district. In art. 19 sect. 1a was added concerning the above mentioned „decision about determining...” in which protection of monuments from the district monument register (further: dmr)⁵ is taken into consideration.

In accordance with the Act, the register is to serve as a basis for monument protection programs on the state level (state register), voivodeship (voivodeship monument register – further: vmr) and district levels (dmr). In art. 22 sect. 5 of MPA monuments which should be

zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (dalej: WKZ)⁶. Rodzi się zatem pytanie, czy krajowa ewidencja oparta na wez (art. 22 ust. 1 UOZ) nie będzie uwzględniać wszystkich obiektów gez? W pierwotnym zamysle ustawodawcy ewidencja zabytków miała być jednolitym wykazem obiektów. Świadczy o tym art. 22 ust. 4 UOZ w brzmieniu przed nowelizacją: „Wójt (...) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków”⁷. Z tego zapisu, jak i obowiązującego jeszcze Rozporządzenia Ministra Kultury z 14 maja 2004 r., wynika że obie bazy – wez i gez – miały się ze sobą pokrywać. WKZ zawiadomiał o wpisie do ewidencji gminę, która uwzględniała dany obiekt w gez, w formie tzw. karty adresowej (uproszczonej dokumentacji)⁸. Jako termin założenia obu ewidencji przewidziano wówczas 3 lata. Praktyka pokazała, że jest to niemożliwe – głównie z powodów organizacyjno-finansowych. Wiele wojewódzkich urzędów konserwatorskich (jak również gmin) za bazę wyjściową przyjęło częściowo zweryfikowane spisy zabytków, jakie powstały dla każdego województwa w latach 70. i 90. Wykonywał je Ośrodek Dokumentacji Zabytków (ob. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków – dalej: KOBiDZ). Nowsze wersje w wydaniu książkowym ukazywały się sukcesywnie dla kolejnych województw (jeszcze wg podziału sprzed 1999 r.) jako seria: *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*⁹. Warto jednak wziąć po uwagę komentarz autorów wydawnictwa (przykładem niech będzie tom dotyczący d. woj. bydgoskiego). Otóż spis w odniesieniu do budynków z II poł. XIX w. i XX w. zawierał tylko pewien ich wybór. Przy istnieniu grupy analogicznych obiektów np. tworzących osiedla, uwzględniano tylko najbardziej charakterystyczne/wartościowe z nich. W związku z tym obecna wez (a na jej podstawie gez) powinna zmierzać również do uwzględnienia budynków pominiętych. Obrazuje to doskonale przykład miejscowości Laskowice Pomorskie w pow. świeckim (woj. kujawsko-pomorskie), gdzie podczas wykonywania przez autorkę dokumentacji wez okazało się, że powinny się w niej znajdować 23 budynki, z których tylko 6 istniało do tej pory w wykazie. Oczywiście niektóre obiekty ujęte w wez całkowicie zatraciły zabytkowe wartości i mogą być wykreślone z ewidencji, jednak znacznie więcej budynków pozostaje w niej nieuwzględnionych. Ponadto obecnie ewidencję powiększa się o obiekty z II poł. XX w. czy zabytki stanowiące kategorie często wcześniej pomijane – np. zabytki techniki.

W świetle nowelizacji UOZ powstaje pytanie, czy wez ma gromadzić informacje o wszystkich obiektach o znamionach zabytku, czy też tylko te najbardziej charakterystyczne/wartościowe? A w razie podziału, to na podstawie jakich kryteriów? Takie rozważania na temat wartościowania zabytków rejestrowych przedstawił już dr Marcin Gawlicki (dyrektor KOBiDZ)¹⁰. Czy w takim razie pozostałe obiekty ewidencyjne mają być uwzględnione tylko w gez? Interpretacji zamysłu ustawodawcy do zmienionego art. 22 ust. 5 UOZ nie znajdujemy niestety w komentarzu do ustawy¹¹. Komentatorzy zwracają jednak uwagę na zapis, iż organy administracji gminnej mają na

encompassed in the district register were defined anew. According to the record those are: registered objects, vmr monuments and “other immovable monuments determined by a bailiff (mayor or city president) in consultation with the Voivodeship Monument Conservator (further: VMC)”⁶. A question arises, whether state register based on vmr (art. 22 sect. 1 of MPA) will not include all the objects from dmr? In the initial idea of the legislator, monument register was to be a unified list of objects. The evidence can be found in art. 22 sect. 4 of MPA in its version before the amendment: “Bailiff (...) carries out the district monument register in the form of a collection of address cards of immovable monuments from the district area, included in the voivodeship monument register”⁷. This entry, as well as the still valid Regulation of the Minister of Culture from 14 May 2004, suggests that both vmr and dmr bases were to coincide with each other. VMC sent information about new entry in the register to the district, where they entered a given object in the dmr, in the form of the so called address card (simplified documentation)⁸. It was assumed then that establishing both registers would take three years, but practice showed it to be impossible – mainly because of organisational and financial reasons. Many voivodeship conservation offices (as well as district ones) accepted as starting basis the partially verified lists of monuments which were created for each voivodeship during the 1970s and 1990s. They were compiled by the Heritage Board of Poland (currently National Heritage Board of Poland – further: NHBoP). More recent versions were successively published in book version for subsequent voivodeships (according to the administrative division from before 1999) as a series entitled: *Architecture and building monuments in Poland*⁹. However, it is worth taking into account the author’s commentary (for instance in the volume concerning the former Bydgoszcz Voivodeship). Apparently in reference to monuments from the second half of the 19th and the 20th century the list included only a selection of those. When a group of analogical objects existed and e.g. made up a residential area, only the most characteristic/valuable of them were included. Therefore the current vmr (and on its basis dmr) should aim at including also the ignored buildings. This is perfectly exemplified by the village of Laskowice Pomorskie in Świecie County (Kuyavia-Pomerania Voivodeship) where, while the author was carrying out vmr documentation, it turned out that it should include 23 buildings out of which only 6 had previously existed in the register. Naturally, some objects included in vmr have completely lost their historical value and can be deleted from the register, yet still more buildings remain unregistered. Moreover, nowadays the register is expanded to include the objects from the 2nd half of the 20th c., or monuments belonging to categories previously omitted – e.g. monuments of technology.

In the light of the amendment to MPA, a question arises whether vmr should collect information all objects with monument characteristics, or only about the most characteristic/valuable? And in case of a division, what criteria should be applied? Such considerations on the issue of evaluating registered monuments were already presented by dr Marcin Gawlicki (director of NHBoP)¹⁰. Should

utworzenie geoz 2 lata od przekazania im przez WKZ wykazów zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, zabytków objętych wez, innych obiektów wyznaczonych przez wójta/burmistrza/prezydenta miasta w porozumieniu z WKZ oraz wykazu obiektów planowanych dopiero do ujęcia w wez. WKZ ma czas na przekazanie ww. danych do 4 grudnia 2010 r.¹² Wynika z tego, że jeżeli organ gminy nie wskaże obiektu do uwzględnienia w geoz, może on zostać zakwalifikowany do ujęcia w wez i jako taki trafi na listę geoz. Warunkiem jest jednak wiedza urzędu konserwatorskiego o istnieniu takiego zabytku. Wątpliwe natomiast, by udało się rozpoznać cały zasób obiektów do wyznaczonego terminu, a prawnicy zauważają, że spis przekazany gminie powinien być kompletny. Inaczej organ planistyczny i inwestor nie będą wiedzieć, czy daną decyzję należy uzgodnić z konserwatorem¹³. Praktyka pokazuje, że nie jest możliwym zamknięcie takiego wykazu obiektów (m.in. ze względu na brak rozpoznania). Oznacza to, że właściwie powinno się do uzgodnienia kierować na wszelki wypadek każdą decyzję, co nie ma żadnej podstawy prawnej i wpływa na bezzasadne wydłużenie procedur¹⁴. UOZ przewiduje ponadto, że do czasu utworzenia geoz (czyli obecnie przez 2 lata) w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego będzie się uwzględniać oprócz nieruchomości zabytków rejestrowych z otoczeniem, ustaleń planów ochrony parków kulturowych – „inne zabytki nieruchome wskazane przez WKZ”¹⁵. Czy można zatem rozumieć, iż czynności te mogą być podejmowane doraźnie w ciągu 2 lat?

Warto zastanowić się bliżej nad sformułowaniem ostatniej kategorii zabytków, jakie powinny znaleźć się w geoz, czyli: obiekty wyznaczone przez organ wykonawczy gminy w porozumieniu z konserwatorem, nie znajdujące się w rejestrze i w wez. Inicjatywa wniosku o włączenie ich do geoz leży po stronie gminy, a nie WKZ. O jakie zabytki chodzi? Zgodnie z istniejącą praktyką WKZ może aprobować ujęcie zabytków wyznaczonych na podstawie np. miejskich studiów historyczno-konserwatorskich. W ramach tych dokumentacji powstają szczegółowe i merytorycznie opracowane wykazy obiektów, które funkcjonują jako zabytki gminnej ewidencji. Informacje o nich są przekazywane do Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków (dalej: WUOZ) często ze znacznym opóźnieniem. Ze względu na powierzenie niektórych spraw ochrony zabytków samorządom (poprzez powołanie Biur Miejskiego Konserwatora Zabytków) dochodzi do pewnego kuriozum, gdy opiniowane sprawy dotyczyły zabytków ewidencjonowanych w gminie, a nieznanymi WUOZ, mimo że zgodnie z ustawą powinny znaleźć się w wez. Obecnie wystarczy zatem, że dojdzie do porozumienia z WKZ, a wskazane obiekty staną się częścią geoz i będzie zapewniona ich ochrona w „decyzjach o ustaleniu...”, koncepcjach i studiach przestrzennego zagospodarowania kraju i rozwoju województw, gmin itd.¹⁶ Z drugiej strony zabytki te na pewno pozostają w kręgu zainteresowania WKZ i powinny być przecież wpisywane do wez. Dotychczasowa praktyka pokazuje, że w przypadku wystąpienia konkretnych czynności przy zabytku nieobjętym wez, WUOZ natychmiastowo ujmuje go w swojej ewidencji. Nie ma bowiem przewidzianego trybu administracyjnego uznania za zabytek tej kategorii, a jedynym

therefore the remaining register objects be included only in dmr? Unfortunately, no interpretation of the legislator's intention concerning the altered article 22 sect. 5 of MPA can be found in the commentary to the Act¹¹. However, commentators draw attention to the entry saying that organs of district administration are allowed 2 years create dmr since VMC handed them lists of immovable monuments included in the register, monuments included in vmr, other monuments determined by the bailiff/mayor /president of a city in consultation with the VMC and a list of objects planned to be included in vmr. VMC has time to transfer the above mentioned data until 4 December 2010.¹² It appears that if the district organ does not indicate the object to be included in the dmr, it can be qualified to be included in the vmr, and as such will be entered into the dmr list. The necessary condition here is, however, the conservation office being aware of the existence of such a monument. Nevertheless, recognizing the whole store of objects until the appointed deadline seems doubtful, and lawyers observe that the list handed over to the district authorities should be complete. Otherwise the planning organ and the investor will not know whether they should consult a given decision with the conservator¹³. Practice shows that it is not possible to complete such a list of objects (e.g. because they have not been recognised). It means that, to be on the safe side, practically every decision should be sent in for consultation, which has no legal basis and causes unjustified prolongation of procedures¹⁴. Moreover, MPA predicts that until dmr is created (so currently for 2 years), studies of conditioning and directions of spatial development will include besides registered immovable monuments with their surroundings or laid down plans for cultural parks protection – “other immovable monuments indicated by VMC”¹⁵. Therefore, should one understand that these activities can be taken on a short-term basis during 2 years?

The way the last category of monuments which should be included in the dmr was formulated is worth pondering over, namely: objects determined by the district executive organ after consultation with the conservator, though not included in the register or vmr. The initiative to apply for their inclusion is in the hands of the district and not VMC. Which monuments are referred to here? According to the current practice, VMC can approve including objects determined on the basis of e.g. urban historical and conservation studies. Within such documentation detailed and substantial lists are made of objects which function as monuments in district register. Information about them is conveyed to the Voivodeship Monument Protection Offices (further: VMPO) though frequently with delay. Because some issues of monument protection have been entrusted to local governments (by establishing Offices of Municipal Monument Conservator), curious situations occur when cases in question refer to monuments registered in the district but unknown to VMPO, although, according to the Act, they should have been listed in vmr. Currently it is sufficient that an agreement is reached with VMC, and the indicated objects will become part of dmr and their protection will be ensured in “decisions about determining...”, concepts and studies of spatial development of the country, voivodeships, districts etc.¹⁶ On the other

dowodem potrzebnym do uznania jest dokumentacja w postaci karty wez (też nie zawsze).

Powracając do problemu konieczności uwzględniania zabytków geiz w szczegółowych „decyzjach o ustaleniu...”, widać że niegdysiejsze wpisy do geiz (a więc i wez), tworzone na użytek wewnętrzny urzędów, powodują obecnie większe konsekwencje prawne dla właścicieli tych obiektów. Jak zauważają prawnicy i komentatorzy ustawy, nowelizacja zmieniła status prawny geiz tworząc z niej „ukrytą” formę ochrony¹⁷. Geiz stanowi bowiem jedną z podstaw do objęcia ochroną konserwatorską budynku np. w „decyzji o warunkach zabudowy...” i jest przedmiotem uzgodnienia konserwatora w postępowaniu o ustaleniu warunków zabudowy, budowy czy rozbiórki¹⁸. Rzeczywiście to długo oczekiwany przez służby konserwatorskie sposób ochrony, pozwalający kontrolować stan zachowania zabytków nie objętych rejestrem.

Spisy ewidencyjne nie rodziły do tej pory takich istotnych ograniczeń. Właściciele obiektów często nie wiedzieli (i nie wiedzą), że należące do nich budynki były włączane do geiz/wez. Zapis ten nie jest bowiem poparty, jak wspomniano, decyzją administracyjną, a więc właściciel nie ma możliwości odwołania. W praktyce wykonywania dokumentacji – głównie wez, która wymaga zamieszczenia przynajmniej szkicowego rzutu budynku, zazwyczaj następuje kontakt z właścicielem, tak iż jest on „na miejscu” powiadamiany o wpisie, ale oczywiście nie ma to żadnej mocy sprawczej. Wykonanie dokumentacji ewidencyjnej do tej pory spotykało się często z trudnością (wręcz odmową) uzyskania dostępu do zabytku. Istnieją co prawda środki zaradcze: doręczenie wezwania do udostępnienia, a w razie odmowy – interwencja z policją, ale w praktyce przedłuża to znacznie w czasie prace nad dokumentacją i podnosi jej koszty, co nie jest bez znaczenia. Zwłaszcza, że takie środki przymusu stosuje się zazwyczaj w przypadku obiektów rejestrowych.

Na podstawie analizy przepisów prawnicy dostrzegają bowiem, iż „ochrona zabytków”, zgodnie z wymienionymi w art. 4 UOZ kategoriami, ma działanie perswazyjne, a nie nakazowe. W celu prowadzenia właściwej ochrony czynności organów konserwatorskich muszą być oparte na współpracy z właścicielami/użytkownikami obiektów – czyli sprawującymi opiekę konserwatorską. Tylko wypracowane wspólne stanowisko i uzgodnione postępowanie spowoduje skuteczność takich działań¹⁹. Co ciekawe, takie rozumienie statusu konserwatora (tzn. działanie „perswazyjne”) wypracowało państwo polskie już w okresie międzywojennym, co zresztą spotykało się ze sprzeciwem tych urzędników, domagających się zwiększenia uprawnień władczych²⁰. Założenie współpracy z właścicielem jest jak najwłaściwszą drogą, ale praktyka pokazuje, że sprawdza się ona tylko w przypadku zabytków rejestrowych – i to części z nich. Wówczas właściciel może otrzymać środki/refundację np. na remont budynku, godząc się na określone nakazy/zakazy WKZ. Właściciele zabytków ewidencyjnych w świetle ob. nowelizacji podlegają pewnym ograniczeniom bez uzyskania „przywilejów”.

Jak zauważają komentatorzy UOZ, nie ustalono też zasad wykreślenia zabytku z ewidencji²¹. Czynność tę sprawują WUOZ, jednak często w oparciu o dokumentację wykonywaną przez osoby trzecie na zlecenie. Wykonawcy,

hand, those monuments remain within the range of interest of VMC and should be entered into vmr. Current practice shows, that in case when concrete activities have been undertaken in the monument not included in vmr, VMPO immediately includes it in their register. There is, however, no provided administrative procedure to recognise this category as monuments, and the only evidence necessary for such recognition is documentation in the form of a vmr card (though not always).

Coming back to the problem of the necessity of taking dmr monuments into consideration in the detailed “decisions about determining...”, it is noticeable that previous entries to dmr (so also to vmr) created for the internal use within the office, have nowadays more serious legal consequences for the object owners. As lawyers and commentators of the Act have observed, the amendment changed the legal status of dmr turning it into a “concealed” form of protection¹⁷. Dmr constitutes a basis for granting conservation protection to a building e.g. in a “decision about building development conditions...” and has to be approved by a conservator in procedures regarding decisions about building development, construction or demolition¹⁸. Conservation services have waited really long for this form of protection, which allows for controlling the state of preservation of monuments not included in the register.

So far, register lists have not caused such serious limitations. Objects owners frequently did not know (and still do not know), that the buildings they own have been entered into dmr/vmr. As has been already mentioned, such an entry is not followed by an administrative decision, so the owner has no possibility of appeal. In practice, while preparing documentation – mainly vmr which requires at least a sketch projection of the building, the owner is usually contacted so that he is informed “on the spot” about the register entry but, naturally, it has no causative power. So far, carrying out register documentation has frequently met with difficulties (even refusal) in gaining access to the monument. There are preventive measures, such as: delivering a summons to allowing access, and in case of refusal – police intervention, but in practice it considerably lengthens the time of work on documentation and raises costs, which is not unimportant. The more so, as such coercive measures are usually applied in cases of registered objects.

Lawyers have observed that on the basis of analysis of legal regulations „monument protection”, in accordance with categories listed in art. 4 of MPA, is of persuasive and not prescriptive character. In order to ensure proper protection, actions of conservation organs have to be based on cooperation with object owners/users – i.e. those taking conservation care. Only a worked-out common stance and agreed procedures can make such actions effective¹⁹. What seems interesting is that such an understanding of the conservator status (i.e. its “persuasive” character) was worked out by the Polish State during the interwar period, which actually met with objections on the part of those officials, who demanded increasing their executive power²⁰. Assumed cooperation with the owner seems to be the most appropriate way, though practice shows that it works best only in the cases of registered monuments – and only some of them. Then the owner can acquire means for/have costs refunded of e.g. the renovation of

na podstawie swojej wiedzy (wykształcenie) i doświadczenia, dokonują już w terenie selekcji obiektów, przedstawiając następnie WUOZ fotografie/dokumentację danych zabytków. Urzędnicy nie są w stanie sprawdzić w terenie wszystkich przedstawionych dowodów. Pod względem merytorycznym łatwiej jest jednak zakwalifikować obiekt do skreślenia z ewidencji niż wpisu, zwłaszcza jeżeli pochodzi on z XX w. i uległ znacznym zmianom.

Omawiana nowelizacja UOZ przewidziała nowe terminy na założenie wez i gez (3 lata od dnia wejścia w życie ustawy nowelizującej). Gminy, które nie przystąpiły wcześniej do jej wykonania, mają więc na to dodatkowy czas. Takie postępowanie nie wpływa jednak pozytywnie na morale organów administracji – może za 3 lata UOZ przejdzie kolejną nowelizację, po której trzeba będzie wprowadzić nowe wytyczne dokumentacji? Mimo opracowania programu elektronicznego dla gmin przez KOBiDZ, nie został on powszechnie wprowadzony. Obecne ustawowe zmiany w strukturze gez powodują prawdopodobnie konieczność stworzenia nowelizacji formularza tego programu (np. w rubryce Informacja o ochronie). Program powinien w swoim założeniu stać się podstawą krajowej elektronicznej bazy danych zabytków ewidencyjnych²².

Wykonanie odpowiedniej dokumentacji jest sprawą kluczową dla zachowania i ochrony naszego dziedzictwa. Znamienny jest przykład dawnych kart ewidencyjnych, tzw. „zielonych kart” zaprowadzonych w 1958 r. Ówczesna akcja trwała od 1959 do 1964 r., a na powyższym formularzu dokumentowano zabytki sporadycznie do lat 70.²³ Część kart nadal pełni funkcję praktyczną, częściowo jednak są dziś one jedynym śladem po zniszczonym zabytku (najczęściej drewnianym).

Nowelizacja UOZ nadal przewiduje wykonywanie wez na kartach²⁴, ale trzeba poczekać na nowe rozporządzenie regulujące tę materię. Obecnie każdy WUOZ wykonuje ewidencję w niezależnych programach, w formie elektronicznej i drukowanej. Działania KOBiDZ powinny zmierzać do ujednoczenia tego systemu. Dotychczasowe Rozporządzenie regulujące formę wez dla zabytku architektury określa, że oprócz danych administracyjnych, planu orientacyjnego i sytuacyjnego musi ona zawierać rzut budynku – choćby szkicowy²⁵. I z tym jest największy problem, a w kontekście zmian ustawy stanie się jeszcze poważniejszy, bo wiąże się z utrudnionym już teraz bezpośrednim dostępem do obiektu. W wielu przypadkach wykonywane rzuty są przez to bardzo umowne, czasem stanowią tylko obrys ścian zewnętrznych, w przybliżonych wymiarach, bez zaznaczenia otworów okiennych i drzwiowych. Taki rysunek nie jest żadną informacją o zabytkowym budynku. Najbardziej zaś przydatne w codziennej pracy urzędników są za to zdjęcia zabytku. Wez zawiera też część opisową – podstawowe dane o wyglądzie obiektu, umożliwiające jego identyfikację i określenie wartości kulturowych. Z praktyki najważniejsze są informacje o szczególnie wartościowych elementach, jak np. stolarka okienna i drzwiowa czy wyposażenie. Jednak nawet najlepszy opis nie jest w stanie oddać wyglądu i wartości zabytkowych budowli lepiej niż fotografie. Pozostaje, póki co, poczekać na nowe rozporządzenie w omawianym zakresie, licząc, że uwzględni ono realne potrzeby.

the building by agreeing to certain orders / prohibitions of VMC. In the light of the present amendment, registered monument owners are subject to certain restrictions without obtaining any “privileges”.

As commentators of MPA have observed, the principles for deleting a monument from the register have not been defined either²¹. The action is performed by VMPO, though frequently basing on documentation carried out by a third person on commission. The executors on the basis of their knowledge (education) and experience select objects already on site, subsequently presenting VMPO with photographs/documentation of chosen monuments. Officials are not able to verify all the presented evidence on site. Factually, however, it is much easier to qualify an object for deletion from the register than for an entry into it, especially if it comes from the 20th century and has been significantly altered.

The discussed amendment to MPA provided new deadlines for establishing vmr and dmr (3 years since the day the amendment came into effect). The districts which did not carry it out before, were given extra time. However, such an approach does not have a positive influence on the morals of administrative authorities – maybe in 3 years MPA will be amended again after which new guidelines will have to be introduced into documentation? Despite NHBoP having prepared an electronic programme for districts, it has not been universally introduced. Current statutory changes in the structure of dmr will probably cause the necessity to create an updated form of the programme (e.g. in the space: Information about protection). By principle, the programme should become the basis of the country electronic database of registered monuments²².

Carrying out appropriate documentation is the key to the preservation and protection of our heritage. The example of the former registration cards, the so-called “green cards” introduced in 1958, is meaningful. The process lasted from 1959 to 1964, and on the presented form monuments were sporadically registered until the 1970s²³. Some cards are still used in practice, however, in part they are today the only traces of destroyed monuments (most frequently wooden).

Amendment to MPA still assumes carrying out vmr on the cards²⁴, but one needs to wait for a new disposition regulating the matter. Currently each VMPO carries out registers using independent programmes, in the electronic and printed form. The decisions of NHBoP should aim at unification of the system. The former Disposition regulating the form of vmr for a monument of architecture states that besides administrative data, orientation and site plans it has to include a projection of the building – at least as a sketch²⁵. And that causes the greatest problem which, in the context of alterations to the Act, will be even more aggravated, as it is connected with the already difficult direct access to the object. That is why, in many cases, the projections drawn are rather symbolic, sometimes they are just an outline of external walls with approximate parameters, without marked window and door openings. Such a drawing provides no information about the historical building. Photographs of the monument are the most useful for everyday work of the officials. Vmr consists also of a descriptive section – basic data concerning

93
 Bud. mieszk. wł. mleczarnia drewno póź. XIX w. | wieś MATANY gm. Nowe woj. bydgoskie

d. pow. Świecie, woj. bydgoskie

Nr rejestru z dn.

ODZ

BDZ

spalony w styczniu 1888r

PU-B-144, Karta katalogowa wadawnictw zwartwych i dzielch. PU-B-144 z: 129-DW-QN-83 DZG zam. 1501-3-196, 5.480.000 kart. 180g

Ryc. 1-2. „Karta adresowa” zabytku architektury (mps WUOZ Deleg. w Bydgoszczy). Krzyżyk i cyfra w górnym rogu oznaczają datę (końcówka daty rocznej) stwierdzenia utraty cech zabytkowych, a wiec i wykreślenia z ewidencji. Niebieska kropka w górnym rogu oznacza, że fiske sprawdzono w terenie

Fig. 1-2. “An address card” of an architecture monument (mps VMPO Branch Office in Bydgoszcz). A cross and number in the upper corner indicate the date (last digits of the year) when the loss of historical value was stated, and subsequent deletion from the register. Blue dot in the upper corner means that the card has been verified on site

Nr A B C D E F G H I J K L M N O P R S T U V W X Y Z

1. Obiekt zabytkowy
 ZIELONA KARTA ROZEBRANA

2. Wzrost PRZEK 1. Stopień 3. Inicjały nr 362 4. Powierzchnia w m² 197

5. Materiał budowlany 6. Liczba kondygnacji 7. Liczba przelotów 8. Liczba przelotów do sąsiedztwa

9. Skrajność 10. Skrajność 11. Liczba przelotów 12. Liczba przelotów

13. Liczba przelotów 14. Liczba przelotów 15. Liczba przelotów 16. Liczba przelotów

17. Liczba przelotów 18. Liczba przelotów 19. Liczba przelotów 20. Liczba przelotów

21. Liczba przelotów 22. Liczba przelotów 23. Liczba przelotów 24. Liczba przelotów

25. Liczba przelotów 26. Liczba przelotów 27. Liczba przelotów 28. Liczba przelotów

29. Liczba przelotów 30. Liczba przelotów 31. Liczba przelotów 32. Liczba przelotów

Z Y X W V U T S R P O N M L K J I H G F E D C B A Nr

1. Słonecznik (plan orientacyjny, rzut przekroju, sytuacja, orientacja)

2. Przekrój przez kondygnacje

3. Plan orientacyjny

4. Adres

5. Przynależność administracyjna

6. Poprzednie nazwy miejscowości

7. Przynależność administracyjna przed 1 VI 1975 r.

8. Właściciel i jego adres

9. Użytkownik i jego adres

10. Rejestr zabytków

11. Wypisali dnia 12.1987 1.1986

13. Sporządzili dnia

Ryc. 3-4. „Zielona karta” budynku – drewnianej chałupy w miejscowości Bratwin pow. świecki (woj. kujawsko-pomorskie), ob. o znaczeniu archiwalnym, w związku z rozebraniem budynku (mps WUOZ Deleg. w Bydgoszczy)

Fig. 3-4. “Green card” of a building – a wooden cottage in the village of Bratwin, Świecie County (Kuyavia – Pomerania Voivodeship), object of archive significance since the building was demolished (mps VMPO Branch Office in Bydgoszcz)

OŚRODEK DOKUMENTACJI ZABYTKÓW W WARSZAWIE
 KARTA EWIDENCJI ZABYTKÓW ARCHITECTURY BUDOWNICTWA

A B C D E F G H I J K L M N O P R S T U V W X Y Z Nr

1. Obiekt RATUSZ

2. Czas powstania 1908 r.

3. Miejscowość GNIEWKOWO

11. Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

4. Adres ul. Dworcowa 17, 88-140 Gniewkowo nr hipoteczny KW 30554, dz. nr 423/3

5. Przynależność administracyjna województwo kujawsko-pomorskie gmina Gniewkowo

6. Poprzednie nazwy miejscowości Argenu

7. Przynależność administracyjna przed 1 VI 1975 r. województwo bydgoskie powiat Inowrocław

8. Właściciel i jego adres Urząd Miasta i Gminy Gniewkowo ul. 17 Stycznia 11, 88-140 Gniewkowo

9. Użytkownik i jego adres Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji w Gniewkowie ul. Dworcowa 17, 88-140 Gniewkowo

10. Rejestr zabytków

Nr data

Ryc. 5. „Biała karta” – KEZAiB (mps WUOZ Deleg. w Bydgoszczy). Przykład wypełnienia pierwszej strony zgodnie z instrukcją KOBiDZ (zdjęcie, rzut, plan sytuacyjny, orientacyjny). Zamieszczenie wszystkich elementów w odpowiedniej skali w rubryce 11. W wielu przypadkach nie jest jednak możliwe

Fig. 5. “A white card” – ICoABM (mps VMPO Branch Office in Bydgoszcz). Sample first page filled in according to the NHBoP instruction (photo, projection, site and orientation plans). However, in many cases fitting all the elements in an appropriate scale in the space provided (no 11) is impossible

Gez, która do tej pory była sporządzana na zasadzie czynności statystyczno-porządkowych, ma postać kart z danymi administracyjnymi i fotografiami (najlepiej w oparciu o program elektroniczny KOBiDZ). W praktyce autorka spotkała się z wykazami sporządzonymi w formie wypisów lub nawet kserokopii z wydawnictwa *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*. Głównym problemem wykonania gez jest niekompletna baza wez, która jest weryfikowana/tworzona powoli i stopniowo. Gminy polegają na merytorycznej wiedzy WUOZ, gdyż same nie muszą wg prawa dysponować odpowiednio wykwalifikowaną w tej dziedzinie kadrą. Nie ma również nałożonego ustawowego obowiązku zlecenia stworzenia bazy danych gez osobom trzecim o odpowiednich kwalifikacjach. To powoduje, że część z gmin czeka na opracowanie wez lub pracuje na nieaktualnych, jak wspomniano, wykazach sprzed 20 lat.

Wobec powyższego rodzi się pytanie, jak usprawnić proces prowadzenia ewidencji. Obecnie, zgodnie ze znolizowaną ustawą, organ gminy może przejąć w tej kwestii inicjatywę (w porozumieniu z WKZ). Do tego dochodzi jeszcze prowadzona przez KOBiDZ weryfikacja obiektów rejestrowych – akcja jak najbardziej słusza. Dla pełnej skuteczności mogłaby ona przebiegać we współpracy z WUOZ, których pracownicy na co dzień mają do czynienia z tymi zabytkami. Urzędy konserwatorskie powinny z kolei ściślej współpracować z gminami. Należałoby wspólnie ustalać i organizować działania, usprawnić tryb przekazu informacji, tak aby nie powtarzać podobnych czynności w terenie, co zaoszczędziłoby obu stronom czasu i kosztów. Kwestią podstawową jest uaktualnienie przez gminę nazwisk właścicieli, adresów i numerów działek (najlepiej wraz z planem geodezyjnym) obiektów ujętych w wez, nie posiadających dotąd dokumentacji. W dane te, w formie odpowiedniego zaświadczenia, powinna być zaopatrzona osoba wykonująca dokumentację w terenie, co często jest konieczne w konfrontacji z właścicielem²⁶.

W związku z powszechną digitalizacją danych KOBiDZ pracuje nad stworzeniem elektronicznej bazy ewidencji zabytków, z dostępem do zdjęć, planów itd. Problematyka merytoryczna i techniczna (np. zabezpieczenie danych) takiego programu stała się nawet przedmiotem rozprawy doktorskiej²⁷. Nadal jednak urzędy, jak wspomniano, posługują się własnymi programami, jednak na co dzień pracują również na materiałach drukowanych z tych baz. Część zabytków wez posiada jeszcze wspomniane „zielone karty” lub Karty Ewidencyjne Zabytków Architektury i Budownictwa (KEZAiB) – tzw. „białe karty”. Na podstawie zachowanych archiwów wiemy, że przechowywane w odpowiednich warunkach materiały papierowe i białoczarne fotografie są wbrew pozorom dość trwałym nośnikiem. Problemem są już jednak fotografie kolorowe, które zmieniają swoje właściwości – co zauważyli też twórcy schematu dokumentacji konserwatorskiej²⁸. Początkowo w dokumentacji wez było koniecznym naklejanie oryginalnych fotografii, obecnie, w związku z istniejącym oprogramowaniem, dopuszczone są kolorowe wydruki. Nie jest jednak znana ich trwałość.

Podstawową zasadą każdej współczesnej dokumentacji powinien być wydruk laserowy, co do tej pory nie

the object's appearance, allowing for its identification and assessing its cultural value. In practice, the most important is the information concerning the particularly valuable elements such as e.g. window and door frames, or fittings. However, even the best description cannot reflect the appearance and value of historical buildings better than photographs. So far, one has to wait for a new disposition regarding the above discussed matter and hope that it will take real needs into account.

Dmr, which so far has been carried out as a statistic – ordering activity, has a form of cards with administrative data and photographs (best based on the electronic programme of NHBoP). In reality the author has encountered lists made in the form of extracts or even Xerox copies of the publication entitled *Architecture and building monuments in Poland*. The main problem in carrying out dmr is an incomplete base of vmr which is slowly and gradually verified/created. Districts rely on the factual knowledge of VMPO, since according to the law the former are not obliged to have staff suitably qualified in this field. Delegating the dmr database to a third person possessing appropriate qualifications is not a statutory obligation either. As a result, some districts have waited for preparing vmr or worked on outdated lists from 20 years ago.

Therefore, a question arises how to make the process of compiling registers more efficient? At present, in accordance with the amended Act, district authorities can take the initiative in this matter (after consultation with VMC). Additionally, there is the verification of registered objects conducted by NHBoP – a most justified action. To make it fully effective, it could be organized in cooperation with VMPO whose employees have to deal with those monuments on a daily basis. Conservation offices should, in turn, cooperate more closely with district authorities. Actions should be decided and organized in common, the way of exchanging information ought to be improved so, that similar activities are not repeated on site which would save time and money on both sides. The key question is updating by the district the owners' names, addresses and numbers of plots (best together with a geodetic plan) for objects included in vmr, but yet without documentation. The person carrying out documentation on site should be equipped with this data in the form of a suitable certificate, which is frequently necessary when confronting the owner²⁶.

Because of the universal process of data digitalization, NHBoP has been working on creating an electronic database of registered monuments, with access to photographs, plans etc. The factual and technical problems (e.g. data protection) of such a programme have been the subject of a doctoral thesis²⁷. Offices, however, still use their own programmes, though on a daily basis they work on materials printed from those bases. Some vmr monuments still have the already mentioned “green cards” or Identification Cards of Architecture and Building Monuments (ICoABM), the so-called “white cards”. On the basis of the preserved archives, we know that if kept in suitable conditions paper materials and black and white photographs are, contrary to appearances, relatively permanent information carriers. However, colour photographs cause problems as they change their properties with time, which has been observed by the creators of the scheme for con-

jest standardem. Działalność KOBiDZ objęła również i te zagadnienia, gdyż zweryfikowano m.in. instrukcje wykonywania dokumentacji ewidencyjnej z 1981 r.²⁹ Najważniejszą jest długo oczekiwana nowelizacja instrukcji wykonania KEZAiB z 2008 roku³⁰. Wprowadzoną w 1976 r. „białą kartę” przeznaczono pierwotnie dla każdego zabytku w ewidencji, co jednak okazało się zbyt czasochłonne. Dziś wykonuje się ją głównie dla obiektów rejestrowych (mających być wpisanymi do rejestru i rejestrem objętych). Dokumentacja złożona jest z części podstawowej z 27 rubrykami umożliwiającymi identyfikację zabytku i określenie jego wartości kulturowych (dane administracyjne, techniczne i materiałowe, opis wyglądu elewacji i wnętrza, spis źródeł i opracowań, stan zachowania i wytyczne konserwatorskie, plany i zdjęcie) oraz załączników, na które przenosi się informacje z części podstawowej, jeżeli się w niej nie mieszczą oraz dołącza zdjęcia.

Zapoznawszy się z treścią instrukcji KOBiDZ, abstrahując od wytycznych merytorycznych, które nie są tutaj poddawane analizie, można stwierdzić, że pod względem wymagań technicznych przystosowano ją zasadniczo do przyjętej praktyki w dobie cyfrowej. Dzięki wytycznym Instrukcji standardy KEZAiB zostały w końcu po prawie 30 latach ponownie zebrane, co pozwoli ujednoczyć ich wykonywanie.

Przed wszystkim ustalono bowiem normy, począwszy od rodzaju wydruku i gramatury papieru do formatu zdjęć. Jednak w kilku przypadkach pojawiają się wątpliwości. Instrukcja wskazuje rozmiar fotografii od 7,5 × 10 cm, jednocześnie dopuszczając skany lub wydruki z aparatu cyfrowego. Sam format cyfrowych zdjęć nie odpowiada często podanym wymiarom, poza tym zalecą fotografii cyfrowej jest możliwość kadrowania nieformatowych fragmentów. Podane rozmiary należałoby zatem potraktować raczej orientacyjnie. Kwestia trwałości wydruków została już wcześniej podniesiona, jednak z zapisu w Instrukcji wynika, że zdjęcia wywołane można zastąpić wydrukami z aparatu cyfrowego. Byłoby to istotne novum, gdyż do tej pory oryginalność wywołanych fotografii stanowiła podstawę tego typu dokumentacji.

Niezmieniony pozostał istniejący od 1981 r., a często w wykonawstwie pomijany, wymóg umieszczenia na 1. stronie zdjęcia budynku, planu orientacyjnego (w skali 1:5000 – 1:25000) oraz rzutu budynku (w skali 1:100 – 1:800), a dodatkowo planu sytuacyjnego (w skali 1:250 – 1:1000). Z braku bowiem miejsca na frontowej stronie karty wykonawcy przenosili często rzut do załączników KEZAiB, gdzie można go było zamieścić w czytelnej skali 1:100 – 1:200. Oczywiście zamieszczenie rzutu na 1. stronie ułatwia szybkie rozeznanie w wyglądzie zabytku. Jednak korzystanie ze wszystkich danych KEZAiB i tak wymaga jej otwarcia, zatem umieszczony np. w 1. załączniku rzut jest od razu widoczny.

Kolejne istotne rubryki, do których wydano wytyczne, a których wypełnienie było dotąd chaotyczne i nieunormowane, to nr 14 i 15: kubatura i powierzchnia użytkowa. Powierzchnia użytkowa nie jest do tej pory jednoznacznie zdefiniowana w polskim prawodawstwie i używanych jest kilka norm³¹. Instrukcja precyzuje spo-

strzeżenie dokumentacji²⁸. Inicialnie, było konieczne kleić oryginalne zdjęcia w dokumentację vmr, ale obecnie ze względu na istniejące oprogramowanie, kolorowe wydruki są akceptowalne. Jednak ich trwałość jest nieznana.

Podstawą zasady dla wszystkich rodzajów nowoczesnej dokumentacji jest wydruk laserowy, który do tej pory nie był standardem. Działalność NHBOP dotyczyła również tych kwestii, ponieważ instrukcje dotyczące przenoszenia danych do dokumentacji z 1981 r. zostały również zweryfikowane.²⁹ Najważniejszą jest długo oczekiwana nowelizacja instrukcji wypełniania ICoABM z 2008 r.³⁰. Wprowadzona w 1976 r. „biała karta” była pierwotnie przeznaczona dla każdego obiektu w rejestrze, który jednak okazał się zbyt czasochłonna. Obecnie jest wykonywana głównie dla obiektów rejestrowych (które mają być wpisane do rejestru i rejestrem objęte). Dokumentacja składa się z części podstawowej z 27 kolumnami umożliwiającymi identyfikację obiektu i ocenę jego wartości kulturowej (dane administracyjne, techniczne i materiałowe, opis wyglądu elewacji i wnętrza, listę źródeł i prac, stan zachowania i wytyczne konserwatorskie, plany i zdjęcia) oraz załączników, do których przenosi się informacje, które nie mieszczą się w części podstawowej, a także do których zdjęcia są dołączone.

Przeanalizowawszy instrukcję NHBOP, i odwołując się do wytycznych, które nie są tutaj analizowane, można stwierdzić, że pod względem wymagań technicznych dostosowano ją zasadniczo do przyjętej praktyki w dobie cyfrowej. Dzięki wytycznym Instrukcji standardy KEZAiB zostały w końcu po prawie 30 latach ponownie zebrane, co pozwoli ujednoczyć ich wykonywanie.

Przed wszystkim ustalono bowiem normy, począwszy od rodzaju wydruku i gramatury papieru do formatu zdjęć. Jednak w kilku przypadkach pojawiają się wątpliwości. Instrukcja wskazuje rozmiar fotografii od 7,5 × 10 cm, jednocześnie dopuszczając skany lub wydruki z aparatu cyfrowego. Sam format cyfrowych zdjęć nie odpowiada często podanym wymiarom, poza tym zalecą fotografii cyfrowej jest możliwość kadrowania nieformatowych fragmentów. Podane rozmiary należałoby zatem potraktować raczej orientacyjnie. Kwestia trwałości wydruków została już wcześniej podniesiona, jednak z zapisu w Instrukcji wynika, że zdjęcia wywołane można zastąpić wydrukami z aparatu cyfrowego. Byłoby to istotne novum, gdyż do tej pory oryginalność wywołanych fotografii stanowiła podstawę tego typu dokumentacji.

Niezmieniony pozostał istniejący od 1981 r., a często w wykonawstwie pomijany, wymóg umieszczenia na 1. stronie zdjęcia budynku, planu orientacyjnego (w skali 1:5000 – 1:25000) oraz rzutu budynku (w skali 1:100 – 1:800), a dodatkowo planu sytuacyjnego (w skali 1:250 – 1:1000). Z braku bowiem miejsca na frontowej stronie karty wykonawcy przenosili często rzut do załączników KEZAiB, gdzie można go było zamieścić w czytelnej skali 1:100 – 1:200. Oczywiście zamieszczenie rzutu na 1. stronie ułatwia szybkie rozeznanie w wyglądzie zabytku. Jednak korzystanie ze wszystkich danych KEZAiB i tak wymaga jej otwarcia, zatem umieszczony np. w 1. załączniku rzut jest od razu widoczny.

sób obliczania powierzchni i kubatury wprowadzając własne zasady, nie odpowiadające w całości normom. Może więc należało zmienić nazwę rubryki, gdyż podane w niej dane mogą wprowadzać w błąd. Liczby w obu rubrykach i tak są tylko orientacyjne, gdyż nie ma wymogu wykonania inwentaryzacji całego budynku do ww. dokumentacji.

Ewidencja zabytków, jako proces ciągły, obejmuje coraz to nowe obiekty i wyłącza te, które zatraciły swoje cechy. Dlatego w przyszłości będą się pojawiać kolejne problemy natury merytoryczno-technicznej. Pozwolę sobie w tym miejscu przytoczyć kilka uwag z historii przedwojennego konserwatorstwa. Z konieczności prawidłowego rozeznania w zasobie zabytkowym zdawały już sobie sprawę władze niepodległego państwa w 1918 r. Ówczesne prawo (Dekret z 1918 r. i następnie Rozporządzenie z 6 marca 1928 r.³²) przewidywało w zasadzie prowadzenie tylko rejestru, w którym znalazły się obiekty wpisane do inwentarza zabytków, a następnie (od 1928 r.) objęte orzeczeniem. Rozporządzenie o prowadzeniu Rejestru z 17 lipca 1928 r. przewidywało jedynie w dalszej kolejności wpis zabytków, które znajdowały się w wewnętrznych „katalogach” urzędów, o ile o dokonaniu takiego wpisu zawiadomiono właściciela³³. Ze zbadanych materiałów archiwalnych dla ówczesnego województwa pomorskiego wynika, że spis zabytków prowadzony w Oddziale Sztuki podzielono na zabytki objęte orzeczeniem konserwatorskim (dzisiejszy odpowiednik rejestru) oraz zabytki, które planowano objąć orzeczeniem i inne (?)³⁴. Te dwie ostatnie, wydzielone kategorie odpowiadałyby dzisiejszej ewidencji. Miały one jednak zostać z czasem objęte orzeczeniem. Takie rozumowanie ewidencji było kontynuowane po 1945 r., tzn. w każdym obiekcie zabytkowym widziano możliwość umieszczenia go w rejestrze. Z czasem zrezygnowano z takiego podejścia. Rozpoznanie stanu zabytków było przez cały okres XX-wiecznej polskiej państwowości utrudnione z powodów kadrowych i finansowych. W okresie międzywojennym sami konserwatorzy okręgowi nie byli w stanie przeprowadzić wspomnianych czynności. Dlatego kwestie te powierzono m.in. członkom korespondentom Okręgowej Komisji Konserwatorskiej, działającej w każdym okręgu konserwatorskim, ustanawiając ich w poszczególnych powiatach³⁵. Zastosowano również drogę ankietową nakazując władzom samorządowym oraz władzy kościelnej wykonanie „spisów osobliwości”³⁶. Osoby te były jednak najczęściej „miłośnikami sztuki”, a nie odpowiednio wykwalifikowanymi profesjonalistami.

Jak widać zatem, z podobnymi problemami organizacyjno-prawnymi, które nie do końca odzwierciedlały faktyczne potrzeby w zakresie ochrony, polskie państwo borykało się już w przeszłości. Mimo upływu czasu sprawy te pozostają aktualne i dzisiaj. Ewidencja zabytków jest bowiem najważniejszym etapem podstawowej ochrony i opieki konserwatorskiej. Na jej podstawie tworzy się obszarowe programy ochrony dziedzictwa, a zgodnie ze znowelizowaną UOZ, w końcu służby konserwatorskie mają konkretny oręż do ochrony zabytków nieobjętych rejestrem. Stanie się to możliwe o tyle, o ile rozpoznane zostaną w równym czasie wszystkie obiekty na terenie kraju, które w danym momencie znajdują się

Another important column, guidelines to which have been issued, and whose completion was chaotic and non-standard, is no 14 and 15: cubic capacity and utility area. Utility area has not been clearly defined so far in Polish legislation, so several standards have been applied³¹. The Instruction precisely defines the way of calculating the area and cubic capacity by introducing its own principles which do not fully correspond with the standards. Maybe the column title should have been changed, since the data it contains could be confusing. Figures in both columns are approximate, anyway, since making the inventory of the whole building is not required for the above mentioned documentation.

Monument registration, as a continuous process, has included new objects and has excluded those that have lost their value. Therefore, other problems of factual and technical character are bound to appear in the future. Let me quote here some remarks from the history of pre-war conservation. The authorities of the independent state were fully aware of the importance of proper orientation in the scope of monuments already in 1918. The law of the times (Decree from 1918 and the following Disposition from 6 March 1928³²) required conducting only a register which would encompass objects entered into a monument inventory, and subsequently (since 1928) included in the adjudication. The Disposition for conducting a Register, from 17 July 1928, demanded only subsequent entry of the monuments which were included in the internal “catalogues” in offices, if only the owner had been informed about such an entry being made³³. Examined archive materials for the then Pomeranian Voivodeship indicate that monument register compiled in the Art Department was divided into monuments included in the conservator’s adjudication (equivalent of present-day register) and monuments which were planned to be included in the adjudication and other (?)³⁴. Those two last separate categories would correspond with present-day register. But they were to be included in adjudication with time. Such understanding of register continued after 1945, i.e. each historical object was perceived as potentially acceptable to be entered in the register. With time such an approach was abandoned. Identification of the state of monuments was difficult for staff and financial reasons during the whole 20th century. During the inter-war period regional conservators were not able to carry out the above mentioned tasks. That was why the issues were entrusted to e.g. corresponding members of the Regional Conservation Commission functioning in each conservation region, and establishing them in particular counties³⁵. Questionnaires were also used as local authorities and church authorities were ordered to make “lists of oddities”³⁶. But those people were mostly “art lovers”, and not properly qualified professionals.

As can be seen, in the past the Polish State already had to deal with similar organisation and legislative problems, which did not fully reflect the real needs of monument protection. In spite of the passing time those issues have remained relevant until today. Monument registration is the most important stage of in the basic conservation protection and care. Area programs of heritage protection have been created on its basis and, according to the amended MPA, conservation services finally have

Ryc. 6-7. Laskowice Pomorskie, pow. świecki (woj. kujawsko-pomorskie), 2008 r. Zdjęcia dwóch analogicznych budynków, z których jeden uwzględniony był w ewidencji na podstawie *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, t. 5, cz. 2, a drugi pominięty (WUOZ Deleg. w Bydgoszczy)

Fig. 6-7. Laskowice Pomorskie, Świecie County (Kuyavia-Pomerania Voivodeship), 2008. Photos of two analogical buildings, one of which was included in the register on the basis of *Architecture and Building Monuments in Poland*, vol. 5, part 2, and the other omitted (VMPO Branch Office in Bydgoszcz)

Ryc. 8-9. Dawny dwór w Krąplewiczach i ruina d. dworu w Luszkowie (woj. kujawsko-pomorskie), 2006 r. (zb. pryw. autorki). Przykład konieczności przeprowadzania regularnej weryfikacji wez – budynki objęte wykazem często zatracają swoje wartości zabytkowe przez niekontrolowane przebudowy lub po prostu są rozbierane

Fig. 8-9. The old manor in Krąplewicz and the ruin of the old manor in Luszkow (Kuyavia-Pomerania Voivodeship), 2006 (private coll. of the author). An example showing the need for conducting a regular verification of vmr – buildings included in the register frequently lose their historical value because of uncontrolled rebuilding or are simply demolished

Ryc. 10-11. Dwór w Kasprawie, pow. bydgoski i Korytowie pow. świecki (woj. kujawsko-pomorskie), 2006 r. (WUOZ Deleg. w Bydgoszczy) – przykład stanu zachowania zabytków ewidencyjnych, wobec których możliwości działań WUOZ są ograniczone

Fig. 10-11. The manors in Kaspraw, Bydgoszcz County, and in Korytow, Świecie County, (Kuyavia-Pomerania Voivodeship), 2006. (VMPO Branch Office in Bydgoszcz) – an example of state of preservation of registered monuments, in cases when the possibility of VMPO taking action is limited

w kręgu zainteresowania konserwatorskiego. Ogromną wagę ma odpowiednia współpraca WUOZ z organami gminy, a także rzetelne podejście do wykonania dokumentacji. Zabytki, zwłaszcza drewniane, gdzieś na prowincji, z których zdjęte jest czujne oko urzędników, znikają w tempie zastraszającym. Właściwie wykonana dokumentacja ewidencyjna pozostaje po nich jedynym śladem. Śladem naszej kultury i dziedzictwa.

concrete weapons for protecting monuments not included in the register. It will become possible if all objects which at a given moment are the focus of conservation interest are recognised in the whole country at the same time. Therefore proper cooperation between VMPO and district authorities is of enormous significance, as well as an honest approach to carrying out documentation. Monuments, particularly wooden ones and located in the back of beyond, which are not under the watchful eye of the officials, vanish at an alarming rate. Properly made register documentation remains their only trace – a trace of our culture and heritage.

Literatura

Źródła

1. Archiwum Państwowe miasta stołecznego Warszawy, Akta Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy i woj. łódzkiego 1919-1939, sygn. 390, 414.
2. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu 1919-1939, sygn. 24420, 24554, 24556, 24581.

Publikatory

1. *Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z dn. 4 XI 1918 r.*, Dziennik Praw Państwa Polskiego, R. 1918, nr 16, poz. 36.
2. *Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury w przedmiocie wpisywania zabytków sztuki i kultury do inwentarza z dn. 5 IV 1919 r.*, „Monitor Polski”, R. 1919, nr 81.
3. *Rozporządzenie Prezydenta RP z dn. 6 III 1928 r. o opiece nad zabytkami*, „Dziennik Ustaw” (dalej: DzU), R. 1928, nr 29, poz. 265.
4. *Rozporządzenie Ministra WRiOP z dn. 17 VII 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków*, DzU, R. 1928, nr 76, poz. 675.
5. *Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568 (ze zmianami).
6. *Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*, DzU, R. 2004, nr 124, poz. 1305, par. 11-12.
7. *Ustawa z dn. 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw*, DzU, R. 2010, nr 75, poz. 474.

Opracowania:

1. Marcin Gawlicki, *Rejestr zabytków w praktyce ochrony konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków”, R. 2008, nr 2, s. 55-82.

2. Gminna Ewidencja Zabytków: <http://www.gez.ko-bidz.pl/ins.html> 10.10.10.
3. „Instrukcja opracowywania kart ewidencyjnych zabytków nieruchomości”, opr. zb., KOBiDZ, Warszawa 2008, <http://zabytek.pl/idm,589,zabytki-nieruchome.html> 10.10.10
4. Anetta Kępczyńska-Walczak, *Koncepcja bazy danych polskiego dziedzictwa architektonicznego w kontekście doświadczeń europejskich*, „Ochrona Zabytków”, R. 2007, nr 4, s. 11-22.
5. *Metody ewidencji zabytków*, oprac. Michał Gradowski, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, seria „B”, R. 1981, t. LXVII.
6. Magdalena Róziewicz, *Ewidencja zabytków architektury i budownictwa*, „Kurier Konserwatorski”, R. 2008, nr 1, s. 13-19.
7. „Schemat dokumentacji prac konserwatorskich i restauratorskich”, wersja elektroniczna 2009. <http://www.zabytek.pl/idm,289,idn,420,schemat-dokumentacji-prac-badawczych-konserwatorskich-i-restauratorskich.html> 13.10.10.
8. *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, pr. zb. pod red. Maksymiliana Cherka, LEX 2010.
9. *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Województwo bydgoskie*, t. 5, cz. 2, Warszawa 1997.
10. Kamil Zeidler, Katarzyna Zalaszińska, *Ochrona zabytków: czyżby początek zmian*, „Rzeczpospolita”, R. 2010, nr 123 (28 V), s. C6;
11. Karolina Zimna-Kawecka, *Ochrona zabytków i organizacja urzędów konserwatorskich w Polsce okresu międzywojennego (na przykładzie woj. pomorskiego) a unormowania Ustawy z dn. 23 VII 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 27/2010, s. 123-143.

¹ Ustawa z dn. 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw, DzU, R. 2010, nr 75, poz. 474.

² Inne zmiany w ustawie dotyczą głównie wywozu zabytków za granicę. Zob. DzU, R. 2010, nr 75, poz. 474, art. 1.

³ Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568 (ze zmianami), art. 7.

⁴ Ustawa z dn. 18 marca 2010 r. ..., DzU, R. 2010, nr 75, poz. 474, art. 1 pkt. 1.

- ⁵ *Ustawa z dn. 18 marca 2010 r. ...*, DzU, R. 2010, nr 75, poz. 474, art. 1, pkt 3-4.
- ⁶ W art. 22 ust. 1 dodano też pkt 6 dotyczący prowadzenia ewidencji zabytków przez dyrektora urzędu morskigo. Zob. *Ustawa z dn. 18 marca 2010 r. ...*, DzU, R. 2010, nr 75, poz. 474, art. 1 pkt 5 lit. b.
- ⁷ *Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. ...*, DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568 (ze zmianami), art. 22 ust. 4.
- ⁸ *Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub uwywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*, DzU, R. 2004, nr 124, poz. 1305, par. 11-12. Powyższy akt prawny obowiązuje jeszcze na podstawie art. 148 UOZ.
- ⁹ *np. Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Województwo bydgoskie*, t. 5, cz. 2, Warszawa 1997. Pozostałe: woj. białoskopodlaskie, t. 2, 1984; białostockie, t. 3, 1992; chełmskie, t. 6, 1999; częstochowskie, t. 8, 1985; kieleckie, t. 15, 1995; krakowskie, t. 18, cz. 2, 1996; lubelskie, t. 22, 1995; łomżyńskie, t. 23, 1985; łódzkie, t. 24, 1988; ostrołęckie, t. 28, 1989; piotrkowskie, t. 30, 1987; plockie, t. 31, 1988; przemyskie, t. 33, 1998; siedleckie, t. 36, 1988; skierniewickie, t. 38, 1996; suwalskie, t. 40, 1986; tarnobrzęskie, t. 42, 1990; wrocławskie, t. 46, 1993; zamojskie, t. 48, 1991; Kraków, 2007.
- ¹⁰ Marcin Gawlicki, *Rejestr zabytków w praktyce ochrony konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków”, R. 2008, nr 2, s. 55-82.
- ¹¹ *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, pr. zb. pod red. Maksymiliana Cherka, LEX 2010, LEX/el. 2010, komentarz do art. 22.
- ¹² *Ustawa z dn. 18 marca 2010 r. ...*, DzU, R. 2010, nr 75, poz. 474, art. 1 pkt 5 lit. b, art. 7.
- ¹³ *Ustawa (...) Komentarz*, komentarz do art. 22.
- ¹⁴ *Ustawa (...) Komentarz*, komentarz do art. 22.
- ¹⁵ *Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. ...*, DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568 (ze zmianami), art. 145.
- ¹⁶ *Ustawa z dn. 18 marca 2010 r. ...*, DzU, R. 2010, nr 75, poz. 474, art. 1 pkt. 3-4.
- ¹⁷ Kamil Zeidler, Katarzyna Zalaszińska, *Ochrona zabytków: czyżby początek zmian*, „Rzeczpospolita”, R. 2010, nr 123 (28 V), s. C6; *Ustawa (...) Komentarz*, komentarz do art. 22; *Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. ...*, DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568 (ze zmianami), art. 20 ust. 5 pkt 2
- ¹⁸ *Ustawa z dn. 18 marca 2010 r. ...*, DzU, R. 2010, nr 75, poz. 474, art. 1 pkt. 4, art. 3-4; *Ustawa (...) Komentarz*, komentarz do art. 22.
- ¹⁹ *Ustawa (...) Komentarz*, komentarz do art. 4.
- ²⁰ Archiwum Państwowe miasta stołecznego Warszawy (dalej: APmstW), Akta Konserwatora Zabytków m. st. Warszawy i woj. łódzkiego 1919-1939 (dalej: AKZmsW i woj. łódz.), sygn. 390, k. 69-73; „Protokół XXI Zjazdu Konserwatorów w W-wie w dn. 2-5 V 1935 r.”; K. Zimna-Kawecka, *Ochrona zabytków i organizacja urzędów konserwatorskich w Polsce okresu międzywojennego (na przykładzie woj. pomorskiego) a unormowania Ustawy z dn. 23 VII 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 27/2010, s. 123-143.
- ²¹ K. Zeidler, K. Zalaszińska, *op.cit.*
- ²² *Ustawa z dn. 18 marca 2010 r. ...*, DzU, R. 2010, nr 75, poz. 474, art. 1 pkt. Program do gez i instrukcja znajduje się na stronie KOBiDZ: <http://www.gez.kobidz.pl/ins.html> 10.10.10.
- ²³ *Metody ewidencji zabytków*, oprac. Michał Gradowski, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, seria “B”, R. 1981, t. LXVII, s. 7-8; <http://zabytek.pl/idm,924> 10.10.10.
- ²⁴ *Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. ...*, DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568 (ze zmianami), art. 22, ust. 1-2.
- ²⁵ *Rozporządzenie (...) z dnia 14 maja 2004 r.*, DzU, R. 2004, nr 124, poz. 1305, par. 8 ust. 3
- ²⁶ Więcej na te temat na stronie: <http://www.kobidz.pl/idm,365,weryfikacja-rejestru-zabytkow.html> 12.10.10.
- ²⁷ Anetta Kępczyńska-Walczak, *Koncepcja bazy danych polskiego dziedzictwa architektonicznego w kontekście doświadczeń europejskich*, „Ochrona Zabytków”, R. 2007, nr 4, s. 11-22.
- ²⁸ W schemacie dokumentacji konserwatorskiej opisano szczegółowo sposób umieszczenia i zabezpieczenia zdjęć w dokumentacji. Zob. „Schemat dokumentacji prac konserwatorskich i restauratorskich”. Wersja elektroniczna 2006. Najnowsza wersja elektroniczna na stronie KOBiDZ, z 2009 r.: <http://www.zabytek.pl/idm,289,idn,420,schemat-dokumentacji-prac-badawczych-konserwatorskich-i-restauratorskich.html> 13.10.10.
- ²⁹ *Metody ewidencji zabytków...*; <http://zabytek.pl/idm,162,krajowa-ewidencja-zabytkow.html> 12.10.10.
- ³⁰ „Instrukcja opracowywania kart ewidencyjnych zabytków nieruchomości”, opr. zb., KOBiDZ, Warszawa 2008, <http://zabytek.pl/idm,589,zabytki-nieruchome.html> 10.10.10; Magdalena Różewicz, *Ewidencja zabytków architektury i budownictwa*, „Kurier Konserwatorski”, R. 2008, nr 1, s. 13-19
- ³¹ PN-ISO 9836:1997, PN-70/B-02365, PN-69/B-02360.
- ³² *Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z dn. 4 XI 1918 r.*, Dziennik Praw Państwa Polskiego (dalej: DzPPP), R. 1918, nr 16, poz. 36; *Rozporządzenie Prezydenta RP z dn. 6 III 1928 r. o opiece nad zabytkami*, DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265.
- ³³ Kwestie spisów zabytków podniosło już w 1922 r. Ministerstwo Sztuki i Kultury, na doniesienia o wpisach do „katalogu”. Ministerstwo upominało konserwatorów, że jedyną formą prawną zapisu był wówczas inwentarz. Wysyłanie zatem do właścicieli zawiadomień o wpisie do katalogu, które „jest jedynie sprawą wewnętrzną Oddziału Sztuki” było nieporozumieniem, gdyż nie ma dla jego istnienia żadnej podstawy prawnej. Zob. APmsW, AKZmstW i woj. łódz., sygn. 414, k. 290; MSiK do Województwa Warszawskiego Oddział Sztuki, z dn. 14 XI 1922 r.; *Dekret (...) z dn. 4 XI 1918 r.*, DzPPP, R. 1918, nr 16, poz. 36; *Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury w przedmiocie wpisywania zabytków sztuki i kultury do inwentarza z dn. 5 IV 1919 r.*, „Monitor Polski”, R. 1919, nr 81; *Rozporządzenie Prezydenta RP z dn. 6 III 1928 r. ...*, DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265; *Rozporządzenie Ministra WRiOP z dn. 17 VII 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków*, DzU, R. 1928, nr 76, poz. 675.
- ³⁴ Materiały archiwalne głównie z Archiwum Państwowego w Bydgoszczy (dalej: APB), akta Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu 1919-1939 (dalej: UWP w Toruniu), np. sygn. 24581, k. 35-55, zebrane w ramach przygotowywanej przez autorkę rozprawy doktorskiej pt. „Działalność konserwatorska w woj. pomorskim w l. 1920-1939”, pisanej pod kierunkiem dr. hab. M. Arszyńskiego, prof. UMK w Toruniu.
- ³⁵ APB, UWP w Toruniu, sygn. 24554, k. 368; J. Gottwald do Konserwatora w Poznaniu, z dn. 22 XII 1926 r.; k. 254; B. Dulny do UWP w Toruniu, z dn. 11 III 1926 r.
- ³⁶ Zob. APB, UWP w Toruniu, sygn. 24420; 24556, k. 31: Sprawozdanie konserwatorskie za 1926 r.

Streszczenie

Artykuł dotyczy problematyki wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków architektury, w związku z nowelizacją ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (dalej: UOZ), która weszła w życie 5 czerwca 2010 r. Zmiany, które zaszły, wprowadzają istotną różnicę w ochronie zabytków, na rzecz gminnej ewidencji. Zabytki w niej istniejące muszą być uzgadniane w przypadku decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Mimo to pojawia się szereg pytań, m.in. co do kategorii obiektów uwzględnionych w gminnej ewidencji zabytków, a także ich faktycznego statusu prawnego. Waznym problemem wśród tych zagadnień jest fakt nieprzystosowania teorii prawa do faktycznych możliwości i praktyki urzędowej. Artykuł porusza też kwestie formalno-techniczne dokumentacji ewidencyjnej i organizacji jej wykonywania.

Ewidencja zabytków jest najważniejszym etapem podstawowej ochrony i opieki konserwatorskiej. Na jej podstawie tworzy się obszarowe programy ochrony dziedzictwa, a zgodnie ze znowelizowaną UOZ w końcu służby konserwatorskie mają konkretny oręż do ochrony zabytków nie objętych rejestrem. Stanie się to możliwe o tyle, o ile rozpoznane zostaną w równym czasie wszystkie obiekty na terenie kraju, które w danym momencie znajdują się w kręgu zainteresowania konserwatorskiego. Dlatego również rzetelne podejście do wykonania dokumentacji ma ogromną wagę. Jak pokazuje historia polskiego konserwatorstwa, podobne problemy organizacyjno-prawne były znane w przeszłości.

Abstract

The article concerns the issue of voivodeship and district registers of architecture monuments, in connection with the amendment to the Monument Protection Act (further: MPA) which came into effect on 5 June 2010. The changes which were made introduce significant differences in monument protection in favour of district register. Monuments entered in it have to be agreed on in case of decisions determining the location of investment of public purpose, decision about conditions of building development, decision about permission for realisation of road investments, decision about determining the location of a railway track or decision about permission for realization of an investment in the form of a public utility airport. Nevertheless several questions have appeared e.g. concerning categories of objects included in the district monument register, and their actual legal status. An important problem of the issue is the fact that the theory of law is not adapted to actual possibilities and office practice. The article touches also on the formal and technical issues of the register documentation and the organization of conducting it.

Monument register is the most important stage of the elementary conservation protection and care. Area programs of heritage protection have been created on its basis and, according to the amended MPA, conservation services finally have concrete weapons for protecting monuments not included in the register. It will become possible if all objects which at a given moment are the focus of conservation interest are recognised in the whole country at the same time. That is why an honest approach to carrying out documentation is of enormous significance. As the history of Polish conservation has shown us, similar organization and legislation problems were known in the past.